Стручни критички осврт

Душан М. Стаменковић, *Глаголи људског кретања у енглеском и српском језику у светлу когнитивне семантике*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2013, 16 предстрана без броја + 324 стр. (сажеци на стр. 1–4; основни текст на штампаним странама 5–284; библиографија, с пописима речника, корпуса и извора, на стр. 285–310; прилози на стр. 311–323 (Прилог 1 почиње на стр. 311), међу њима индекс имена на стр. 319–323; стр. 324 је празна страна за напомене). Ментор проф. др Предраг Новаков; комисија за оцену: Ђ. Видановић, П. Новаков, Ј. Грковић-Мејџор. Отворени приступ: Национални репозиторијум дисертација у Србији (НаРДуС).

I Предмет, грађа и мерило

Дисертација узима за предмет једну затворену и добро омеђену групу глагола — глаголе природног људског кретања — и подвргава је контрастивној когнитивносемантичкој анализи у енглеском и српском језику. Предмет је сужен на самом почетку, и то прецизно: „Глаголи људског кретања биће ограничени на оне који описују природно кретање (без употребе превозних средстава или помагала) на копну и у води и који доводе до промене положаја тела у простору“ (стр. 5), уз изричито разграничење од најближе домаће студије — „Ово истраживање ограничиће се на глаголе природног људског кретања“ (стр. 14). Тежиште рада двоструко је: с једне стране, процена могуће прототипичности глагола у оба језика и њен когнитивносемантички опис (сликовне схеме, појмовне метафоре), а с друге, испитивање превођења тих глагола с енглеског на српски, ван контекста и у контексту. То двоструко тежиште одређује како се мере све примедбе које следе.

Пре свега осталог ваља изрећи мерило, изричито и без изузетка. Рукопис је пред комисијом био средином марта 2013. године: комисија за оцену именована је 15. марта 2013, а реферат је поднет 23. марта 2013. Рад се стога овде мери искључиво према литератури, струковним стандардима, прописима и стању знања који су постојали и били доступни пре средине марта 2013. Ништа што је настало касније није мерило — ни доцнија издања приручника за статистику, стил навођења или методологију, ни радови објављени после тог тренутка. То правило важи и за списак литературе овог осврта: свака његова јединица објављена је пре рока, изузев саме дисертације и реферата комисије.

Наводи из дисертације преузети су дословно, у писму рада (ћирилица, с латиничним називима и терминима онако како стоје у изворнику), с бројем стране према штампаној пагинацији (штампана страна = страна PDF-а − 16). Где се наводи реферат комисије, то је изричито речено и страна се не даје. Тврдње о томе шта поједини струковни стандард захтева праћене су именом стандарда (аутор или тело, година, ставка) и пуном јединицом у списку литературе; где потврђеног писаног стандарда нема, примедба се води као логички аргумент из саме грађе рада.

Још једно ваља рећи на почетку, јер одређује како се чита цео емпиријски слој. Рад је по нацрту вишеструк: он спаја преглед и систематизацију теорије, дескриптивни когнитивносемантички опис и неколико мањих огледа с бројчаном обрадом. Мере тих огледа формално припадају мерном апарату психологије појмова и корпусне лингвистике, па се стандарди извештавања из тих области овде примењују по аналогији, а не као правило филолошке струке у ужем смислу — што свакој таквој примедби унапред сужава домет.

II Шта рад доноси

Осврт је дужан да почне оним што дисертација јесте, јер је то и највећи део онога што она вреди.

Прво, рад доноси самосвојан истраживачки склоп. Он не претпоставља прототипичност него настоји да је измери, и то троструко: директним оцењивањем изворних говорника, тестом слободних асоцијација и корпусном учесталошћу, а потом испитује слагање тих мера. Три независне мере уместо једне чине лествицу отпорнијом од било које појединачне; управо то троструко ослањање, а не једна процедура, носи закључак о распореду глагола од центра ка периферији.

Друго, рад доноси прецизно постављену, оповргљиву централну претпоставку: „глаголи ближи центру прототипичног људског кретања у енглеском језику (L1)… имају јаче преводне везе са кореспондентним глаголима у српском језику (L2)“ (стр. 6). У оперативном облику (стр. 206) она предвиђа да ће удаљенији глаголи имати „већи број различитих преводних решења“ и да ће „константност у избору једног решења бити мања“ (стр. 206). Тако постављена, претпоставка може да не прође: да није потврђена, корелације ранга с бројем решења и с константношћу морале би бити близу нуле или супротног смера. Оне то нису — што рад чини радом с тестираном, а не само илустрованом хипотезом.

Треће, рад доноси самосвојан графички апарат. Свих четрдесетак глагола (слике 9–52) добија уједначену сликовну схему с доследном нотацијом (путања, почетна и завршна тачка, вредност t, стрелице за брзину, испрекидане линије за препреку или аблативност, вода као медиј код swim, супротне путање код return, вертикална оса код rise/climb). Тај апарат визуелно и системски кодира брзину, трајање, усмереност

и врсту путање и повезује теоријски увод с описом. Уз њега стоји и сопствени појмовни конструкт — идеализовани когнитивни модел кретања (агенс и сила, почетна и завршна тачка, путања, време) — најављен као „полазна тачка когнитивносемантичке анализе појединачних глагола“ и доследно спроведен.

Четврто, рад доноси систематски изграђен паралелни преводни корпус — све инстанце глагола људског кретања у два романа Пола Остера и њиховим српским преводима (1082 пара реченица) — и на њему детаљан квалитативни опис превођења у контексту. Изградња таквог корпуса за ову тему у домаћој англистици подухват је вредан сам по себи.

Пето, носећи налази изнети су прецизно и међусобно повезани. Средишњи резултат гласи: „Блискост центру категорије глагола кретања позитивно је корелирала са константношћу у избору решења, а негативно са разноврсношћу решења, што је била и почетна претпоставка овог истраживања“ (стр. 281), поткрепљен измереним корелацијама (ранг–број решења 0,877; ранг–константност −0,773). Уз то, показано је да се сликовна схематизација најпрототипичнијих глагола „добија… углавном у комбинацији основних сликовних схема ПУТАЊЕ, ПОСУДЕ и СИЛЕ“ (стр. 280), што њихову склоност метафоричком преношењу објашњава структурно.

Шесто — и то ваља рећи као посебну вредност — рад је доследно опрезан према домету својих мера. Он сам ограничава своје налазе: „не може се са сигурношћу тврдити да се ради о табелама које засигурно приказују ниво прототипичности“ (стр. 123), сам признаје да „корелације постоје само између резултата првог и трећег експеримента“ (стр. 279) и сам, отворено, наводи ограничење паралелног корпуса: „Проблем непостојања једнаког броја примера за сваки од анализираних глагола онемогућава нам да их бројчано упоредимо“ (стр. 272). Закључна разматрања не само да сумирају него нуде самокритичан програм наставка: „Ова два поглавља била су једносмерна (од енглеског ка српском језику)…“ (стр. 283), уз предлог да се испита супротни смер.

Најзад, потребно је поштено рећи и оно што надилази појединачне вредности: где год су се тврдње рада могле сравнити с изворним текстовима, у највећем делу су се показале тачним. Речничке дефиниције, које носе цео четврти и добар део шестог поглавља, при сравњивању с изворним издањима речника (OED, друго издање; OALD; вишетомни Речник Матице српске) дословно се поклапају, уз тек понеки ситан изостатак; садржинске атрибуције туђих класификација (Милер, Икегами, Левин и Рапапорт Ховав) верно су пренете; бројчани подаци по глаголима у паралелном корпусу интерно су доследни, а проценти тачно прерачунати. Та поузданост фактографске основе није споредна: она је оно што уопште омогућава да се о раду расправља овако детаљно.

III Циљеви, претпоставка и метод

Циљеви су постављени јасно и оперативно: „Самим тим, истраживање има три главна циља“ (стр. 7) — детаљан лингвистички опис досадашњих истраживања и когнитивносемантичких модела, контрастивно поређење концептуализације и категоризације глагола у два језика, и тражење и анализа преводних решења уз проверу у односу на лествицу могуће прототипичности. Први циљ је описно-пројектан и остварује се самим приказом у другом поглављу („Овај циљ остварен је кроз друго“, стр. 275); друга два су аналитичка и повезана с провером хипотезе. Сва три су проверљива и на сваки рад даје јасан одговор; примедбе које следе тичу се начина потврде, не њеног постојања.

Три примедбе, међутим, погађају начин на који се закључује.

Прва је терминологија закључивања. Корелациона провера претпоставке уоквирена је речју „доказивање“ (стр. 6). За корелациони нацрт, који хипотезу може да поткрепи или обори, али не да „докаже“ у дедуктивном смислу, та је реч прејака; из формулације на стр. 206 (експеримент као „први од два корака ка доказивању“) види се да је реч о поступном поткрепљивању, па би прецизније било говорити о провери или поткрепљивању хипотезе. Реч је о стилу закључивања, не о самом налазу.

Друга је помак субјекта у закључној реченици. Претпоставка (стр. 6) и мерена величина тичу се изворних, енглеских глагола и њихове удаљености од центра, а поступак је једносмеран (енглески → српски); закључак на стр. 281, међутим, чврсте преводне везе приписује српским глаголима ближим центру. Из примера (to run – трчати) јасно је да се мисли на централне енглеске изворе и њихове стабилне српске кореспонденте, па би субјект реченице требало да гласи: енглески глаголи (или централни парови) — иначе се привидно замењују улоге зависне и независне променљиве.

Трећа је прејако „само“. На стр. 279 стоји да корелације „постоје само између резултата првог и трећег експеримента“, док сам рад на стр. 130 за пар првог и другог огледа даје статистички значајне вредности (0,457/0,455) и каже да оне „нису занемарљиве“. Тачније је рећи да су корелације првог и трећег огледа најизраженије, а да асоцијативни оглед мери допунски сегмент значења — што рад на другом месту и чини.

Уз то стоји и питање сразмере. Приказ туђих теорија (друго поглавље, штампане стр. 11–111, преко трећине основног текста) обимом надмашује изворни емпиријски део. То је питање сразмере, а не суштине: поглавље изричито служи првом, објављеном циљу и поставља појмовни апарат који сви огледи потом примењују. Овде се то не узима заману, него се бележи као особина склопа.

Најзад, једносмерност целог преводног дела (оба огледа иду од енглеског ка српском) стварно ограничава домет контрастивних уопштавања — али то ограничење рад сам изричито признаје и предлаже његово превазилажење као прву меру даљих истраживања (стр. 283), што примедбу претвара у отворено означену границу нацрта.

IV Теоријски оквир: приказ литературе, приписивања и појмови

Други, најобимнији део рада прегледан је и уравнотежен: он спаја англистичку, србистичку и кроатистичку традицију (Милер, Икегами, Најда, Жиц-Фукс, Левин, Вујовић, Филиповић), а туђе класификације преноси детаљно и с критичким одмаком — вредност тог дела јесте „задатак да обједини неке од најважнијих истраживања глагола кретања“ (стр. 20), спроведен без пуког преписивања. Типологија кретања (Талми, Слобин) и прототипска теорија (Рош, Мервис, Лејкоф, Тејлор, Герартс) заступљене су и коришћене; извори су претежно читани у изворнику, а посредно навођење доследно је означавано.

Примедбе на овај део тичу се појединости приписивања и записа локуса, ниједна тезе.

Неколико приписивања туђих ставова треба прецизирати. На једном месту стоји синтагма „Филморове теорије прототипова“, док цео ток одељка недвосмислено излаже Филморову семантику оквира — реч је о омашци у називу, из које смисао приказа не страда. Хусерлова традиција на стр. 45 везана је за критичаре објективизма, док је на цитираном месту (Lakoff and Johnson 1980: 195; уп. Zlatev 2010: 417) она сврстана међу објективистичке традиције; формулацију треба преправити, при чему је реч о споредном детаљу филозофског увода. Подела континуума боја у немачком приписана је Триеру (Trier 1931), чије се дело, како показује и наслов јединице у библиографији рада (*Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*), бави пољем разума, не бојама — Триер је исправно наведен као утемељитељ теорије семантичког поља, а пример боја рад тачно везује за Хјелмслева.

Запис локуса на два места треба исправити: Фрегеова критика Канта наводи се уз ознаку „§5.88“ (потом „§5“); два облика се међусобно не слажу и локус треба проверити и ускладити (вероватно §88); садржина је при том тачна и коректно пренета преко посредника. Лабовљев термин „primes“ пренет је као „прима“ без превода, па израз „састављене од прима“ остаје терминолошки нејасан, иако из набрајања класичних претпоставки о категоријама значење остаје приближно разумљиво.

Треба, ради правичности, рећи и супротно: приказ Пулманове студије, на којој почива сопствени оглед, изразито је веран — с тачним бројем испитаника у сваком кораку и уредно означеним изворним табелама — а рад из ње поштено преноси и негативне налазе (да проширено испитивање „није показало виши ниво корелација“) и Пулманову сопствену методолошку самокритику. Сопствени оглед притом се изричито разграничава од узора: „Пулманова методологија биће измењена како би се избегли проблеми са којима се он сам сусрео“ (стр. 111).

V Експерименти прототипичности, корпуси и статистика

Овде је језгро емпиријског рада, и овде су његове најозбиљније методолошке слабости — али и његова доследна опрезност.

Најважнија примедба тиче се конструктне ваљаности. Прва мера не тражи оцену прототипичности него оцену релевантности: „Молимо Вас да оцените наведене глаголе природног људског кретања на основу тога колико су они релевантни за ваше свакодневно искуство“ (стр. 115); трећа мера је корпусна учесталост. Ни релевантност за свакодневицу ни учесталост нису прототипичност, а изједначавање тих мера с прототипичношћу није изричито валидирано. Мерило те врсте старо је и изворно: процедура којом Рош и Мервис мере прототипичност тражи да испитаник оцени колико је члан *добар пример* категорије (goodness-of-example), а не колико је релевантан за његово свакодневно искуство (Rosch and Mervis, 1975; Rosch, 1975). Тежину ове примедбе, међутим, рад сам знатно смањује: реч „прототипичност“ намерно је изостављена из упитника, операционализација је теоријски образложена (по Пулману и по Рош и Мервис), налаз се доследно означава као „могући ниво прототипичности“, а три независне мере узајамно се проверавају. Реч је, дакле, о признатој и делом унапред ублаженој граници носећег конструкта трећег поглавља, не о прикривеној грешци — али то остаје граница, и требало би је изричито образложити.

Друга примедба тиче се обједињавања мера. Три мере различитих скала (релевантност 1–7; асоцијације сведене на 1–7; учесталост сведена на нелинеарне и по језицима различите разреде) сабирају се у јединствен збир, без назначене нормализације. Пошто скале нису изједначене, збирни поредак носи имплицитне тежине појединачних мера. За то нема именованог писаног стандарда, па се примедба води као логички аргумент из саме грађе; њену тежину ублажава то што је поредак најпрототипичнијих, генеричких глагола стабилан кроз све три мере и што рад закључак износи као квалитативан тренд, а не као строго бројчану величину. Ваља додати и да седмостепена скала даје ординалне податке, на којима аритметичке средине и збирови имају ограничену пуноважност (Jamieson, 2004).

Трећа примедба тиче се статистичких показатеља. Кронбахова алфа употребљена је као потврда поузданости скале, а рачуната је на елементима који нису паралелни показатељи једне латентне особине; тај коефицијент претпоставља једнодимензионалност и расте с бројем и међузависношћу ставки, па висока вредност сама по себи не сведочи о интерној доследности (Tavakol and Dennick, 2011; Cortina, 1993). Даље, Пирсонов коефицијент примењен је на рангове, где би примеренији био ранговни (Спирманов) коефицијент (Siegel and Castellan, 1988). Најзад, значајност се свуда даје само ознаком нивоа („на нивоу 0,01“), без тачне p-вредности, величине узорка, интервала поверења и величине ефекта — што одступа од стандарда извештавања који налаже да се уз сваку меру дају оцена величине ефекта и интервал поверења (Wilkinson и Task Force on Statistical Inference, 1999; APA *Publication Manual*, 6. изд., 2010, погл. 4). Ова последња примедба поставља се по аналогији, будући да је реч о стандарду психолошког извештавања примењеном на филолошки рад; смер и ред величине корелација при том су робусни и лако проверљиви, а носећи налаз почива на директним корелацијама, не на алфи.

Четврта примедба тиче се узорка и корпуса. Узорци за процену прототипичности структурно су неуједначени: српски претежно чине студенти (око 80% студената англистике), енглески знатно мање (око 40%, и то студената друштвено-хуманистичких наука), уз старије испитанике и делом електронско попуњавање — што је могући системски конфаунд за директно међујезичко поређење (Dörnyei and Taguchi, 2010). Ту разлику рад изричито наводи и образлаже, а поређење води на ранговима унутар сваког језика, чиме је ублажава. Учесталост се, пак, мери на корпусима битно различите величине, обраде и састава (Корпус савременог српског језика, око 113 милиона речи, неетикетиран; COCA, око 425 милиона, етикетиран), без описане нормализације — а поређење учесталости преко корпуса различите величине без нормализације на милион речи јесте место на коме корпусна методологија тражи опрез (McEnery, Xiao and Tono, 2006). И ту рангови остају унутар језика, па у међујезичко поређење не улазе непосредно; пожељно је, међутим, то изричито образложити. У истом реду је и одлука да се при мерењу учесталости префиксирани деривати рачунају с основним глаголом (а у енглеском комбинације с партикулом с основним обликом): она је свесна, образложена (по Новакову) и ограђена изричитом напоменом да деривати нису инстанце основног глагола, али није потпуно симетрична међу језицима и погађа једну од три мере.

У тесту слободних асоцијација унапред су уписани неки глаголи (у српском три: ходати, трчати, ићи; у енглеском два: walk, run), при чему је ићи дато намерно да подстакне деривате, а претварање редоследа асоцијација у оцену изведено је произвољно, мада транспарентно. Унапред понуђене ознаке усмеравају одговор, а еталонске норме асоцијативних тестова траже да се испитанику да само стимулус,

без понуђених одговора (Rosch, 1975; Nelson, McEvoy and Schreiber, 2004). Допринос тог огледа обједињеној лествици ипак је ограничен, јер он, како и сам рад показује, мери допунски сегмент значења и слабо корелира с прве две мере.

Најзад, у бројчаној грађи трећег поглавља има стварних рачунских омашки које, срећом, не улазе у коначни поредак. Најозбиљнија нарушава монотоност: у Табели 17 пет глагола чија учесталост припада разреду 10.001–20.000 (rush, escape, swim, advance, wander) добило је оцене у распону 1–2 уместо прописаног, при чему сам рад прописује да су „Глаголи са 10.001 – 20.000 инстанци употребе делили су распон оцене од 2 до 3“ (стр. 136); то може благо померити границу избора двадесет глагола, али не дира редослед најфреквентнијих ни закључак о опадању од центра ка периферији. У међутабели (Табела 15) збир прве две мере за три енглеска глагола узет је за тачно 2,00 већи (асоцијације уписане као 7,00 уместо 5,00), а вредност за zigzag стоји 5,50 уместо 5,00 — али коначна Табела 19 те омашке не понавља. Графикони 7 и 8 (концентрични кругови центра и периферије) нису изричито позвани у тексту нити имају легенду с границама прстенова, па би експлицитан позив и легенда побољшали читљивост.

VI Семантички опис глагола и сликовне схеме

Четврто поглавље — систематичан речнички опис двадесет глагола из сваког језика, с класификацијом вида, прелазности и типа глаголске ситуације и с уједначеним сликовним схемама — у целини је пажљиво изведено и представља, уз графички апарат, једно од тежишта вредности рада. Опис укршта историјско-етимолошки речник (OED) и савремени (OALD), а глаголе повезује с теоријским поглављем и изворном литературом.

Примедбе су претежно ситне и тичу се доследности, не садржине.

Категорична тврдња да to go „нема могућност да означи остварења“ преоштра је: голи, непрелазни go у прототипичном профилу наглашава полазак (достигнуће или активност), али уз одредбу раздаљине или пута go образује остварење — што рад признаје за сродне глаголе (to come, to travel); формулацију би требало ограничити на прототипични профил. Слично, свршени ући и несвршени улазити сврстани су заједно у достигнућа, иако несвршени члан обично описује активност или процес (разлику коју рад доследно прави за друге видске парове); ограда „најчешће“ и свршени пример ту недоследност ублажавају. Појам категорије основног нивоа примењен је на глаголе (run, walk, go) уз показатеље попут хиперонима и свакодневног значаја, али без пуне примене изворних критеријума основног нивоа, теоријски припремљених у другом поглављу.

Две омашке у навођењу грађе треба исправити: у спискове префиксалних деривата глагола трчати (стр. 180) и ходати (стр. 182) омашком су увршћени и сами базни глаголи трчати и ходати, који су извориште деривације, а не њени префиксални чланови; и збирни списак глагола фиктивног кретања у закључку (стр. 205) не обухвата изаћи/изићи/излазити, иако их одељак 4.2.11 наводи као способне за фиктивно кретање — реч је о омашкама при сажимању, без последица по носећи закључак. Наслов одељка (стићи/стигнути) не слаже се с натписима слика (стићи/стизати) по избору видског облика, што треба ујединити.

Две категоричне негативне тврдње ваља ублажити: да су „оба облика“ кретати и кренути непрелазна — јер Речник Матице српске (и сами наводи рада) бележе прелазна значења глагола кренути (крене рало, крене звјерку), па формулацију треба ограничити на прототипично, непрелазно значење природног људског кретања; и да глагол трчати, за разлику од to run, не описује фиктивно (коекстензивно-путањско) кретање — где би, будући да је реч о негативној тврдњи коју грађа потврђује само посредно, био прикладнији облик — да у Речнику Матице српске није забележено такво значење.

Најзад, критеријум избора „најзначајнијих и најчешће употребљаваних“ значења није фреквенцијски операционализован, а подела на дословну и метафоричку употребу и приписивање појмовних метафора почивају на једном аналитичару — о чему в. одељак VII, где иста примедба погађа проценте. За дескриптивни, изричито илустративни опис то је прихватљиво, али операционализација критеријума ојачала би поновљивост.

VII Превођење ван контекста и у контексту

Пети и шести део носе трећи циљ рада. Њихов носећи налаз — веза прототипичности с константношћу и разноврсношћу преводних решења — статистички је поткрепљен и „потврђује почетну претпоставку да ће број различитих преводних решења расти од центра ка периферији, као и да ће константност избора преводног решења опадати“ (стр. 211). Тај је налаз стваран и вредан. Примедбе се тичу интегритета бројчане грађе, статистичких показатеља и домета уопштавања.

Кључна табела резултата четвртог огледа (Табела 21) садржи неколико стварних преносно-рачунских омашки које нарушавају поверење у бројчану грађу, али не мењају корелације на којима почива закључак: глаголу leap као прво преводно решење штампано је „пливати“ (решење за swim из реда изнад); у закључку (стр. 213) leap се смешта на тринаесто место са шест решења, док табела даје ранг 18 и осам различитих решења (поклапа се само константност); за charge збир константности (11,67%) и одступања (89,33%) износи 101% уместо 100%; негативна корелација константности и броја решења наведена је као 0,883 без знака минус;

колона „остала решења“ за slouch и meander понавља прво решење с истим процентом; а на стр. 207 стоји „35 од 60 глагола“, где у истом пасусу укупан број износи 65 (35 + 30). Свака од тих омашки лако је исправива и локална.

Статистички показатељи четвртог огледа деле слабости из трећег поглавља. Кронбахова алфа (0,769) рачуната је на три хетерогено скалиране и међузависне величине (ранг, број решења и проценат одступања, који је комплемент константности), па је не треба читати као доказ поузданости скале (Tavakol and Dennick, 2011); Пирсонов коефицијент рачунат је на рангу, где би Спирманов био примеренији (Siegel and Castellan, 1988); а извештавање је непотпуно у истом смислу као у трећем поглављу (Wilkinson и Task Force, 1999). Ти показатељи служе као пропратна илустрација, док носиви налаз почива на самим корелацијама (0,877; −0,773), које су робусне. Уз то, тврдњу да „сама тачност превођења“ опада од центра ка периферији треба преформулисати: изостанак одговора показује непознавање ретких енглеских глагола код испитаника, а не нетачан превод — „тачност“ овде није мерена величина, па је реч о узгредном опажању, не о носивом налазу.

У анализи превођења у контексту носеће проценте дословне, метафоричке и „прелазне“ употребе (Табела 23, 64,94% : 35,06%) кодирао је сам аутор, без другог кодера и без изричите мере међукодерског слагања, при чему је категорија „прелазних случајева“ дефинисана меко. За квалитативну анализу, чији изричито квалитативни карактер рад наглашава, то је прихватљиво, али мера слагања макар на узорку појачала би поузданост процената; методологија идентификације метафоре управо зато тражи изричит, поновљив поступак (Pragglejaz Group, 2007, чији поступак завршава упутством да се јединица означи као метафоричка — „mark the lexical unit as metaphorical“) и, у строжој верзији, проверу слагања међу кодерима (Steen et al., 2010), док методологија кодирања репродуцибилност изричито везује за више аналитичара: „Reproducibility is the degree to which a process can be replicated by different analysts“ (Krippendorff, 2004).

Домет најширих закључака ваља сузити. Паралелни корпус чине само два романа једног писца у преводу претежно једне преводитељке, а број примера по глаголу изразито је неуједначен (од 320 за to go до 13 за to cross), па је појединачно анализирано дванаест од двадесет глагола (критеријум више од десет примера) и бројчано поређење глагола у контексту није изводљиво. Отуда закључак о „системским сличностима између два језика“ (стр. 282) почива на уској емпиријској основи: то је корпусно поткрепљена индиција, усклађена с претходним огледом, а не доказ на нивоу језичких система, јер идиолекат преводиоца може да утиче на избор решења (Olohan, 2004; Williams and Chesterman, 2002). Тврдња је, ваља рећи у корист рада, изнета опрезно и делом већ ограничена синтагмом „на нивоу овог корпуса“, коју рад на више места употребљава; њена ужа, коректнија верзија — да српски на нивоу овог корпуса располаже довољним средствима и да се глаголи

кретања доследно намећу као еквиваленти — потпуно стоји. У истом реду је и изједначавање корпусне учесталости с типичношћу (најфреквентније решење названо је „најтипичнијим“): израз „типичан“ ту треба разликовати од прототипичности, јер је реч о учесталости у једном корпусу.

Ситније неусаглашености треба отклонити: збир појединачних редова Табеле 22 износи 1083, а свуда навођени укупан број је 1082 (разлика од једног примера, без утицаја на анализу); за to run уже разлагање у тексту (34 + 31 + 9 = 74) не затвара наведених 76 примера, па два примера остају ван тродеобе (Табела 23 их придружује групи метафоричних/прелазних); исти скуп превода вратити (се)/враћати (се) на стр. 245 наведен је прво као 17, одмах затим као 18 (тачно је 17); формулација „Од укупно 13 глагола“ (стр. 270) односи се на 13 примера једног глагола (to cross); а у примеру на стр. 261 именилац за роман *Invisible* откуцан је као 466 уместо доследног 446.

VIII Наводи, речничке дефиниције, транскрипција и језик

Дословни наводи из речника, који носе највећи део описног дела, при сравњивању с изворним издањима показали су се поузданим — то треба рећи пре примедаба. Појединачне примедбе тичу се тачности дословног преношења и доследности транскрипције.

У неколико дословних речничких навода треба вратити оно што је изостало или прецизирати извор. У дефиницији глагола проћи (РМС, одредница проћи) изостављена је почетна реч „идући“ (компонента начина коју рад иначе доследно преноси код сродних одредница); у наводу прве, граничне дефиниције глагола to leave изостављена је тачка-запета која раздваја два паралелна значења (статично значење — остати, остатак — наспрам динамичног отићи); а уз кључну, тачну дефиницију глагола to go други, илустративни фрагмент означен је као (OED), иако не припада тој одредници — вероватно уредничком омашком. Речничке дефиниције из вишетомног Речника Матице српске наводе се само уз ознаку „(РМС)“, по одредници, без тома и стране, а две енглеске речничке дефиниције у шестом поглављу (за to leave и to return) дате су без назнаке речника, издања и стране; навођење по одредници је прихватљива конвенција, али би том, издање и страна побољшали проверљивост носеће грађе. Означавање превода дословних навода из енглеских дела требало би ујединити, јер на неким местима недостаје напомена о преводиоцу коју рад иначе даје.

Транскрипција страних имена местимично је неуједначена и треба је ускладити према важећој норми (*Правопис српскога језика*, Матица српска, 2010, т. 207–215, транскрипција из енглеског; Прћић, 2008): име Yoshihiko Ikegami јавља се као „Јошихико“ (у наслову одељка и апарату) и као „Јошико“/„Јошика“ (у телу текста, уз

мешано писмо); презиме коауторке откуцано је „Rappaport Havav“ (у ћириличном тексту „Рапапорт Хавав“), док апарат даје исправно „Rappaport Hovav“; презиме Cronbach транскрибовано је као „Кромбах“ уместо „Кронбах“. Идентификација дела и лица при том остаје недвосмислена, а у више случајева тачан облик стоји на другом месту у раду.

Неколико датумских и насловних података треба ускладити: књига *Mental Spaces* позвана је као „Fauconnier 1995“, а у библиографији стоји под 1985; иста Сидова књига наводи се и као „Saeed 2002“ и као „Saeed 2003“, а јединица носи једну годину; Кестлеров наслов у телу рада гласи *The Act of Creation*, а у библиографији „The Art of Creation“. Садржина уз ове податке при том је тачна.

Најзад, кроз текст се јавља већи број ситних словних и граматичких омашки (примера ради, у уводу „превођерње“, „успитаници“, „белестристике“, неслагање „анализа… имају“; у другом поглављу „Johnsoon“, „прототишични“, удвостручено „Костић 2006: Костић 2006“; у шестом „протопичиности“, „кратања“, „проланажење“), као и понека синтаксички непотпуна реченица (на стр. 18 зависна клауза остаје без предиката). Појединачно су безначајне и не мењају смисао, али их у збиру треба отклонити лектуром.

IX Научни апарат

Научни апарат у целини је уредан и доследан: систем аутор–година спроведен је кроз цео рад, нумерација јединица потпуна је и без двоструких јединица, посредно навођење доследно је означавано, речници, корпуси и извори паралелног корпуса уредно су пописани и усклађени с текстом, а сви самоцитати стварно се користе у телу рада. Примедбе су формалне, али их има довољно да их треба навести.

Известан број дела цитираних у тексту нема одговарајућу јединицу у библиографији: „Marchand 1960“ (стр. 18) не налази се ни у библиографији ни у индексу имена; „Berlin, Breedlove and Raven 1974“ (стр. 61) нема јединицу, а библиографија има само њихов рад из 1968; „Радовановић 2007а, б, в“ (стр. 74) нема покриће (библиографија садржи 2008. и 2009); „Прћић 2005: 170–171“ (стр. 18, 19, уз број стране) наводи се двапут, а библиографија има само Прћић 2008. У два гранична случаја вероватно је реч о омашци у години пре него о недостајућем делу: „Palmer 1974“ и Fillmore 1977 (стр. 69). Позив „Palmer 1974“ и јединица Palmer 1967 не слажу се у години; једно од двога треба исправити, а наслов је у раду споредан библиографски податак без утицаја на аргумент.

За иста дела година у позиву местимично се разликује од године у јединици: Икегамијева студија цитира се и као 1969. и као 1970, а јединица постоји само под 1970; Левинсонова *Space in Language and Cognition* позвана је као 2003, а датирана 2004; Кристалов речник позван је као 1985, а јединица носи 1988 (српски превод);

Паулова *Prinzipien* позвана је као „1920/1966“, а јединица даје „1880/1970“. Уз њих иде и низ вероватних омашки у години позива (Dahl, Fauconnier, Johnson), због којих поједине јединице остају привидно нецитиране. Десет јединица нигде се у телу рада не цитира (међу њима Katz 1972, Kay 2005, Langacker 1990 и 1991, Turner 1987), уз могући изузетак двају зборника који служе као оквир за цитиране прилоге; библиографија би требало да садржи само дела на која се рад позива. У самој библиографији има неколико словних омашки (нпр. „understaning“, „sexical sematics“, недоследно „Geeraets“ уместо „Geeraerts“), а у једној јединици наведено је само место издања „Нови Сад“ уместо пуног импресума Сремски Карловци – Нови Сад. Индекс имена местимично изоставља појаве у телу текста и уписује странице из библиографије, чиме меша тело и попис.

Ситније неуједначености апарата: статус истог необјављеног рада бележи се час као „(forthcoming)“, час као „[у припреми]“; интерно означавање пет сликовних схема бројевима не слаже се с групним натписом и Списком слика (одатле и погрешан унакрсни позив „(слика 3)“ уместо „(Слика 8)“); а један интернет извор (за CLAWS7 етикете, у фусноти) наведен је без датума приступа, док све шест библиографских интернет јединица датум приступа имају. Ниједна од ових неусаглашености не дира садржину; све су ствар лектуре и уједначавања апарата, а стандард на који се овде мисли јесте потпуност и доследност библиографске јединице (LSA *Unified Style Sheet*, 2007; ISO 690:2010; *The Chicago Manual of Style*, 16. изд., 2010).

X Однос рада и реферата комисије

Реферат комисије оцењује рад веома високо: као „добро осмишљено и успешно изведено истраживање“, у коме су „резултати овог комплексног истраживања приказани… јасно и уз убедљиву аргументацију“, и закључује да „Предата дисертација не садржи недостатке који би утицали на резултате истраживања“. У делу који се тиче концепта, обима прегледа литературе и убедљивости средишњих корелационих налаза, та оцена одговара стању у тексту.

Три места, међутим, заслужују напомену — ниједно као доказ да је рад погрешан, него као разлика у нијанси између реферата и текста. Прво, реферат наводи да је „утврђена… прототипичност глагола кретања у енглеском и српском језику“, док је сам рад опрезнији и изричито каже да „не може се са сигурношћу тврдити да се ради о табелама које засигурно приказују ниво прототипичности“ (стр. 123); тачнија је, дакле, ауторова уздржанија формулација. Друго, реферат за шесто поглавље наводи: „проучено је 20 енглеских глагола кретања… за сваки“, док је појединачна анализа, због неуједначеног броја примера, спроведена за дванаест глагола — што рад сам отворено образлаже (стр. 272). Треће, оцена да рад „не садржи недостатке који би

утицали на резултате“ оптимистична је с обзиром на стварне рачунске омашке у Табели 21 и на ограничења која аутор сам наводи; треба, ипак, у корист те оцене рећи да ниједна од тих омашки не обара носеће корелације.

XI Шта остаје

Кад се све сабере, добија се оцена коју вреди изрећи у једном комаду, без ублажавања и без претеривања.

Дисертација Душана Стаменковића солидан је и самостално изведен рад који домаћој англистици и контрастивној лингвистици доноси целовиту когнитивносемантичку обраду глагола природног људског кретања у два језика: троструко мерену лествицу могуће прототипичности, детаљан речнички опис двадесет глагола из сваког језика с уједначеним сликовним схемама, самосвојан идеализовани когнитивни модел кретања као заједничку теоријску окосницу, и систематски изграђен паралелни преводни корпус на коме је показана веза прототипичности с константношћу и разноврсношћу преводних решења. Средишња претпоставка постављена је тако да је могла да не прође, а измерене корелације (ранг–број решења 0,877; ранг–константност −0,773) јасно је потврђују. Фактографска основа рада — речничке дефиниције, атрибуције туђих класификација, бројчани односи по глаголима — тамо где се могла сравнити с изворима, у највећем делу држи.

Слабости су, по оцени овог осврта, четири и ниједна не руши носеће тезе. Прва је конструктна ваљаност лествице прототипичности: прва и трећа мера мере релевантност и учесталост, а закључује се о прототипичности, при чему изједначавање тих мера није изричито валидирано (Rosch and Mervis, 1975) — што рад доследним оградама и троструким мерењем делом унапред ублажава. Друга је статистички слој: обједињавање несамерљивих скала без нормализације, Кронбахова алфа употребљена ван својих претпоставки (Tavakol and Dennick, 2011), Пирсонов коефицијент на ранговима (Siegel and Castellan, 1988) и извештавање без тачне p-вредности, интервала поверења и величине ефекта (Wilkinson и Task Force, 1999). Трећа су домет и нацрт: кодирање дословне и метафоричке употребе без другог кодера (Krippendorff, 2004), уопштавање с паралелног корпуса од два романа једног писца на „системске сличности“ међу језицима (Olohan, 2004), и једносмерност целог преводног дела. Четврта је бројчана и апаратска брижљивост: стварне рачунске омашке у кључној Табели 21, неусаглашеност укупног збира паралелног корпуса, недоследна транскрипција и неколико испуштених библиографских јединица.

Изнад свега тога стоји једна правилност која иде у прилог раду: провере чињеница и приказ туђих решења изведени су брижљивије него бројчани слој сопствених огледа, а рад доследно и сам ограничава домет својих налаза — тако да највећи део онога што треба поправити већ негде у раду постоји тачно урађено или отворено означено као граница.

У евентуалном монографском издању или наставку истраживања најплодније би, по оцени овог осврта, биле следеће измене. Прво, изричито образложити (или емпиријски проверити) везу измерених мера — релевантности и учесталости — с прототипичношћу, и раздвојити мерену величину од закљученог конструкта већ у насловима табела и графикона. Друго, нормализовати три мере пре сабирања, Кронбахову алфу изоставити тамо где њене претпоставке нису испуњене, корелације ранга рачунати ранговним коефицијентом и уз сваку меру дати тачну p-вредност, величину узорка, интервал поверења и величину ефекта. Треће, кодирање дословне и метафоричке употребе поткрепити провером слагања макар на узорку, а најшире закључке доследно ограничити на ниво испитаног корпуса или их проверити на ширем и уравнотеженијем корпусу, по могућству двосмерно (енглески → српски и српски → енглески). Четврто, исправити рачунске омашке у Табели 21 и укупни збир Табеле 22, ујединити транскрипцију страних имена и допунити испуштене библиографске јединице, уз том и страну код дословних речничких навода. Уз ту врсту дораде — која у највећем делу не тражи ново истраживање него доследно спровођење и уједначавање онога што је рад већ започео — ова дисертација остаје вредан и употребљив допринос когнитивносемантичком и контрастивном проучавању глаголске лексике, чији би графички апарат, лествица прототипичности и налази о превођењу имали шта да кажу и стручном читаоцу изван уже теме.

Литература

Предмет осврта

Стаменковић, Душан, *Глаголи људског кретања у енглеском и српском језику у светлу когнитивне семантике* [докторска дисертација]. Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2013. (НаРДуС.)

Извештај о оцени докторске дисертације Душана Стаменковића, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 23. март 2013.

Прототип, категоризација и мерни инструмент

Rosch, Eleanor; Mervis, Carolyn B., „Family resemblances: Studies in the internal structure of categories“, *Cognitive Psychology* 7/4, 1975, 573–605.

Rosch, Eleanor, „Cognitive representation of semantic categories“, *Journal of Experimental Psychology: General* 104/3, 1975, 192–233.

Nelson, Douglas L.; McEvoy, Cathleen L.; Schreiber, Thomas A., „The University of South Florida free association, rhyme, and word fragment norms“, *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers* 36/3, 2004, 402–407.

Dörnyei, Zoltán; Taguchi, Tatsuya, *Questionnaires in Second Language Research: Construction, Administration, and Processing*, 2. изд., Routledge, New York/London, 2010.

Статистика и извештавање

Wilkinson, Leland; Task Force on Statistical Inference, APA Board of Scientific Affairs, „Statistical methods in psychology journals: Guidelines and explanations“, *American Psychologist* 54/8, 1999, 594–604.

Publication Manual of the American Psychological Association, 6. изд., APA, Washington, 2010 (погл. 4).

Tavakol, Mohsen; Dennick, Reg, „Making sense of Cronbach's alpha“, *International Journal of Medical Education* 2, 2011, 53–55.

Cortina, Jose M., „What is coefficient alpha? An examination of theory and applications“, *Journal of Applied Psychology* 78/1, 1993, 98–104.

Siegel, Sidney; Castellan, N. John, Jr., *Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences*, 2. изд., McGraw-Hill, New York, 1988.

Jamieson, Susan, „Likert scales: how to (ab)use them“, *Medical Education* 38/12, 2004, 1217–1218.

Корпусни метод и преводне студије

McEnery, Tony; Xiao, Richard; Tono, Yukio, *Corpus-Based Language Studies: An Advanced Resource Book*, Routledge, London/New York, 2006.

Olohan, Maeve, *Introducing Corpora in Translation Studies*, Routledge, London/New York, 2004.

Williams, Jenny; Chesterman, Andrew, *The Map: A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*, St. Jerome, Manchester, 2002.

Идентификација метафоре и кодирање

Pragglejaz Group, „MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse“, *Metaphor and Symbol* 22/1, 2007, 1–39.

Steen, Gerard J.; Dorst, Aletta G.; Herrmann, J. Berenike; Kaal, Anna A.; Krennmayr, Tina; Pasma, Trijntje, *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2010.

Krippendorff, Klaus, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*, 2. изд., SAGE, Thousand Oaks, 2004.

Феноменологија и когнитивна лингвистика

Zlatev, Jordan, „Phenomenology and Cognitive Linguistics“, у: Gallagher, Shaun; Schmicking, Daniel (ур.), *Handbook of Phenomenology and Cognitive Science*, Springer, Dordrecht, 2010, 415–446.

Навођење, транскрипција и правопис

LSA, *The Unified Style Sheet for Linguistics*, Linguistic Society of America, 2007.

ISO 690:2010, *Information and documentation — Guidelines for bibliographic references and citations to information resources*, 3. изд., ISO, Geneva, 2010.

The Chicago Manual of Style, 16. изд., University of Chicago Press, Chicago, 2010.

Пешикан, Митар; Јерковић, Јован; Пижурица, Мато, *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено издање, Матица српска, Нови Сад, 2010 (т. 207–215).

Прћић, Твртко, *Нови транскрипциони речник енглеских личних имена*, 2. изд., Змај, Нови Сад, 2008.